

Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ «ΓΕΝΕΣΙΣ-ΟΥΣΙΑ» ΣΤΟ «ΦΙΛΗΒΟ» ΚΑΙ Ο ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ*

ΓΙΩΡΓΟΥ ΜΑΝΩΛΙΔΗ

Τα επιχειρήματα και τα συμφραζόμενα του Πλάτωνα για την ηδονή τα συναντάμε κυρίως στο διάλογο «Φίληβος», στον οποίο και θα περιοριστούμε χωρίς να αποκλείσουμε κάποιες αναφορές και σε άλλους διαλόγους, όταν αυτό θεωρείται απαραίτητο και βοηθητικό. Μεθοδολογικά αντιμετωπίζουμε τη θεωρία του Επικούρου για την ηδονή ως αποτέλεσμα μιας προσπάθειας του φιλοσόφου (και της σχολής του) για την αποκατάσταση του ηδονισμού. Η προσπάθεια του Επικούρου φαίνεται να είναι διπλή: α) Άσκηση κριτικής στη θεωρία των Κυρηναϊκών για την ηδονή και διαχωρισμός της θέσης του από αυτήν των Κυρηναϊκών β) απάντηση στα επιχειρήματα εναντίον της ηδονής ως αγαθού και προσπάθεια να αναιρεθούν τα επιχειρήματα του Πλάτωνα, που στρέφονται εναντίον της θεωρίας της ηδονής σε αναφορά με την επικούρεια θεωρία. Επιχειρήματα δηλαδή, τα οποία στην εφαρμογή τους εναντίον της επικούρειας θεωρίας δεν έχουν αντικείμενο ή χάνουν το στόχο τους. Ο αρχικός στόχος της προσπάθειας του Επικούρου είναι λοιπόν η θεμελίωση του ηδονισμού σε μία διαφορετική βάση, ισχυρότερη από αυτήν του Αριστίππου.

Στην αρχή θα πρέπει να αναφερθεί ότι στα επικούρεια κείμενα δεν υπάρχει άμεση αναφορά στο «Φίληβο». Το γεγονός αυτό όμως δεν αποκλείει τη σύνδεση του Επικούρου με το περιεχόμενο των θεωριών καθώς και με τα υπέρ και κατά σχετικά επιχειρήματα των φιλοσόφων που έζησαν πριν από αυτόν. Υπάρχουν ήδη κοινές εννοιολογικές παραπομπές, όπως π.χ. η διατήρηση της προβληματικής άμεικτη (ἀκέραιος)¹ και καθαρή (pura) ηδονή καθώς και σημαντικές έμμεσες αναφορές περιεχομένου, όπως η προκείμενη αυτή τη φορά από άποψη περιεχομένου καθώς και ο κοινός τόπος ότι οι μέγιστες ηδονές συναντώνται σε ένα βίο ηθικά απαράδεκτο.

Οι μέχρι τώρα έρευνες² για τη θεωρία της ηδονής στον Επίκουρο δεν εξέτασαν επαρκώς και διεξοδικά το γεγονός ότι μία —στα όρια του δυνατού— σύνδεση του φιλοσόφου με το περιεχόμενο του διαλόγου «Φίληβος» δεν αναφέρεται μονομερώς στη σχέση του με τον Πλάτωνα (και τους μαθητές του)³, αλλά αναφέρεται επίσης στη σχέση του Επικούρου με τους εκάστοτε «ηδονιστές» ή «αντιηδονιστές», τα επιχειρήματα των οποίων συναντάμε στο «Φίληβο». Αυτή τη σχέση την ονομάζουμε ανάλογα «βελτιωτική» ή «πολεμική κριτική».

Η προβληματική «γένεσις-ουσία» στο «Φίληβο»

Ένα κοινό γνώρισμα για όλα τα είδη της ηδονής που απορρίπτει ο Πλάτωνας στο «Φίληβο» είναι ή κίνησις, ή γένεσις, ή κατάστασις εις τήν φύσιν⁴.

Στο 26 d 7-9 βλέπουμε ότι γένεσις και ουσία δεν είναι αντίθετες έννοιες, αλλά ανήκουν στην ίδια ενότητα⁵. Στο 53 c - 55 b συναντάμε τις έννοιες σε μία διαφορετική σχέση: ουσία και γένεσις είναι αντίθετα. Η αντίθεση αυτή εφαρμοσμένη στην προβληματική της ηδονής δίνει το παρακάτω αντιηδονιστικό επιχείρημα: η ηδονή είναι μία γένεσις, ένα γίνεσθαι, κάθε γίνεσθαι συμβαίνει χάριν μιας ουσίας.

Το αγαθόν είναι αυτό χάριν του οποίου γίνεται κάτι.

Το συμπέρασμα του παραπάνω συλλογισμού είναι ότι η ηδονή ως γίνεσθαι, δηλαδή ως κάτι το οποίο γίνεται για χάρη κάποιου άλλου δεν μπορεί να είναι «το αγαθό».

Όλη την παραπομπή που διαπραγματεύεται το επιχείρημα «γένεσις-ουσία» θα πρέπει να την κατανοήσουμε ως μία πολεμική προσθήκη, ως ένα εμβόλιμο, γιατί δεν ταιριάζει με την ανάλυση του προβλήματος μέχρι το σημείο αυτό⁶. Χωρίς να εξετάσουμε διεξοδικά την φιλολογική διαφωνία για την πατρότητα του επιχειρήματος, που θα μας πήγαινε μακριά και παρόλα αυτά δε θα μας βοηθούσε πολύ, είμαστε σε θέση να διαπιστώσουμε ότι ο Επίκουρος ασχολήθηκε με τον προβληματική «γένεσις-ουσία» και το σχετικό επιχείρημα. Σχετικά με την «ταυτότητα» των κομψών (53 c 6) αναφέρουμε ότι αυτοί θα μπορούσαν να είναι ηδονιστές, δηλαδή ο Αριστίππος, αλλά επίσης και αντιηδονιστές. Η πρόταση ερμηνείας μας για αυτήν την θέση είναι η εξής: στο σημείο αυτό έχουμε να κάνουμε με ένα αντιηδονιστικό επιχείρημα, το οποίο βασίζεται στην θέση του ηδονιστή Αριστίππου ότι κάθε ηδονή είναι κίνησις ή γένεσις⁷.

Θα πρέπει να έχουμε πάντα το νου μας στο γεγονός ότι ο Πλάτων χρησιμοποιεί το επιχείρημα «γένεσις-ουσία», για να αναιρέσει όλες τις ηθικές θεωρίες που θεωρούν την ηδονή ως αγαθό. Οι ηδονιστές στο 53 c «χτυπιούνται με τα ίδια τους τα όπλα». Η υπεράσπιση του ηδονισμού από τον Επίκουρο συνδέεται αφετηριακά με την προβληματική αυτού του επιχειρήματος.

Ο Επίκουρος και οι Κυρηναϊκοί

Ο E. Schwarz⁸ τόνισε πρώτος ότι τα κείμενα του Usener στα "Epicurea" του (q. 293), τα σχετικά με τη σχέση του Επικούρου με τους Κυρηναϊκούς, δεν ερμηνεύτηκαν πάντοτε όπως πρέπει και πως οι Κυρηναϊκοί δεν εκπροσωπούν ένα ενιαίο φαινόμενο στην ιστορία της Φιλοσοφίας. Ο E. Schwarz διαπιστώνει επίσης ότι ο Επίκουρος δεν συνέκρινε ποτέ άμεσα τη θεωρία του με αυτήν των Κυρηναϊκών⁹. Ο γερμανός ιστορικός της Φιλοσοφίας βλέπει ως μοναδικό σημείο επαφής των δύο θεωριών για την ηδονή τον θετικό ορισμό της ηδονής, η οποία ορίζεται ως λεία κίνησις. Το αν συμφωνούμε ή όχι με τον E. Schwarz σχετικά με το γεγονός αν ο Επίκουρος αναιρεί —συνειδητά ή όχι— θέσεις του Αριστίππου είναι χωρίς σημασία για την εργασία αυτή. Ουσιαστικό είναι όμως το γεγονός ότι ο Επίκουρος πίστευε αναμφισβήτητα πως χωρίς τη «βελτίωση» του ηδονισμού μέσω α) της «βελτιωτικής κριτικής» του στον ηδονισμό του Αριστίππου και β) της παράλληλης αναίρεσης των αντιηδονιστικών επιχειρημάτων, ο ηδονισμός θα

έχανε έδαφος. Εκτός από αυτό ο Επίκουρος ήθελε να διαχωρίσει τη θέση του ξεκάθαρα από αυτήν του Αριστίππου¹⁰.

Για τον Αρίστιππο κάθε ηδονή είναι κινητική και μάλιστα πρωταρχικά κινητική ηδονή¹¹. Στο «Φίληβο» 55 b ο Πλάτωνας ασκεί κριτική στην αριστίππεια θέση ότι η ηδονή είναι το αγαθό.

ΣΩ. Πῶς οὐκ ἄλογόν ἐστι μηδέν ἀγαθόν εἶναι μηδέ καλόν μήτε ἐν σώμασι μήτ' ἐν πολλοῖς ἄλλοις πλήν ἐν ψυχῇ, καί ἐνταῦθα ἡδονήν μόνον, ἀνδρείαν δέ ἢ σωφροσύνην ἢ νοῦν ἢ τι τῶν ἄλλων ὅσα ἀγαθὰ εἴληχε ψυχῇ, μηδέν τοιοῦτον εἶναι; πρὸς τούτοις δέ ἔτι τόν μὴ χαίροντα, ἀλγοῦντα δέ, ἀναγκάζεσθαι φάναι κακόν εἶναι τότε ὅταν ἀλγῇ, κἄν ἢ ἄριστος πάντων, καί τόν χαίροντα αὐτῷ, ὅσῳ μᾶλλον χαίρει, τότε ὅταν χαίρη, τοσοῦτῳ διαφέρειν πρὸς ἀρετήν;

Αφετηρία της κριτικής του Πλάτωνα είναι η θέση του ότι όλες οι αρετές είναι απαραίτητο να ανήκουν (μετέχουν) στο αγαθό. Όταν κάποιος ταυτίζει την ηδονή με το αγαθό, αναφέρει ο Πλάτων, τότε ο άνθρωπος θα ήταν άλλοτε αγαθός, άλλοτε όχι ή θα ήταν αγαθός τότε μόνον, όταν αισθανόταν ηδονή¹². Από την κυρηναϊκή θεωρία προκύπτει λοιπόν ότι ο άνθρωπος, σύμφωνα με την παραπάνω κριτική ερμηνεία του Πλάτωνα, δεν μπορεί να είναι απόλυτα αγαθός, αλλά άλλοτε αγαθός άλλοτε κακός.

Παρόμοια κριτική του Πλάτωνα με βασικές έννοιες τη φρόνηση, την αρετή και την ηδονή συναντάμε στο «Φαίδωνα» (68 b 8 - 69 c 2)¹³.

Ο Πλάτων στρέφεται εδώ εναντίον της ηθικής διδασκαλίας του Αριστίππου, ο οποίος έχει θέσει ως θεμέλιο της αρετής τις ηδονές, τις λύπες και τα πάθη (φόβος). Ο Πλάτων αντιπαραθέτει τη φρόνηση και την αρετή στην ανταλλαγή της ηδονής και της λύπης και ισχυρίζεται πως η αρετή π.χ. η ανδρεία αρμόζει αληθινά μόνο στη φρόνηση (69 a 5 - 69 b 8):

— Ὡ μακάριε Σιμμία, μή γάρ οὐχ αὕτη ἢ ἡ ὀρθή πρὸς ἀρετήν ἀλλαγῇ, ἡδονάς πρὸς ἡδονάς καί λύπας πρὸς λύπας καί φόβον πρὸς φόβον καταλλάττεσθαι μείζω πρὸς ἐλάττω, ὡσπερ νομίσματα· ἀλλ' ἢ ἐκεῖνο μόνον τό νόμισμα ὀρθόν, ἀντί οὗ δεῖ πάντα ταῦτα καταλλάττεσθαι, φρόνησις· καί τούτου μὲν πάντα καί μετά τούτου ὠνούμενά τε καί πιπρασκόμενα τῷ ὄντι ἢ, καί ἀνδρεία καί σωφροσύνη καί δικαιοσύνη, καί ξυλλήβδην ἀληθῆς ἀρετή μετά φρονήσεως, καί προσγιγνομένων καί ἀπογιγνομένων καί ἡδονῶν καί φόβων καί τῶν ἄλλων πάντων τῶν τοιούτων· χωριζόμενα δέ φρονήσεως καί ἀλλαττόμενα ἀντί ἀλλήλων μή σκιαγραφία τις ἢ ἡ τοιαύτη ἀρετή, καί τῷ ὄντι ἀνδραποδώδης τε καί οὐδέν ὑγιές οὐδ' ἀληθές ἔχη·

Ο φιλόσοφος καταλήγει σ' αυτόν τον ισχυρισμό, αφού αποκαλύπτει το αριστίππειο θεμέλιο της αρετής των πολλών¹⁴.

Ο Επίκουρος έχει πάρει θέση στην προκειμένη κριτική. Στα γραπτά του βρίσκουμε μεταξύ άλλων την παρακάτω σχετική αναφορά¹⁵, που φανερώνει ότι ο Επίκουρος γνώριζε την κριτική του Πλάτωνα στη θεωρία του Αριστίππου και ότι διαχωρίζει τη θέση του από αυτήν του Αριστίππου. Η θεματική και εννοιολογική εξάρτηση του επικουρείου κειμένου είναι προφανής και αξίζει να το παραθέσουμε.

Ὅταν οὖν λέγωμεν ἡδονὴν τέλος ὑπάρχειν, οὐ τὰς τῶν ἀσώτων ἡδονὰς καὶ τὰς ἐν ἀπολαύσει κειμένας λέγομεν, ὡς τινες ἀγνοοῦντες καὶ οὐχ ὁμολογοῦντες ἢ κακῶς ἐκδεχόμενοι νομίζουσιν, ἀλλὰ τό μῆτε ἀλγεῖν κατὰ σῶμα μῆτε ταράττεσθαι κατὰ ψυχὴν· οὐ γάρ πότοι καὶ κῶμοι συνείροντες οὐδ' ἀπόλαυσις παίδων καὶ γυναικῶν οὐδ' ἰχθύων καὶ τῶν ἄλλων, ὅσα φέρει πολυτελῆς τράπεζα, τὸν ἡδὺν γεννᾷ βίον, ἀλλὰ νήφων λογισμὸς καὶ τὰς αἰτίας ἐξερευνῶν πάσης αἰρέσεως καὶ φυγῆς καὶ τὰς δόξας ἐξελαύνων, ἐξ ὧν πλεῖστος τὰς ψυχὰς καταλαμβάνει θόρυβος. Τούτων δέ πάντων ἀρχὴ καὶ τό μέγιστον ἀγαθόν φρόνησις. Διό καὶ φιλοσοφίας τιμιώτερον ὑπάρχει φρόνησις, ἐξ ἧς αἱ λοιπαὶ πᾶσαι πεφύκασιν ἀρεταί, διδάσκουσα ὡς οὐκ ἔστιν ἡδέως ζῆν ἄνευ τοῦ φρονίμως καὶ καλῶς καὶ δικαίως < οὐδέ φρονίμως καὶ καλῶς καὶ δικαίως > ἄνευ τοῦ ἡδέως συμπεφύκασιν γάρ αἱ ἀρεταὶ τῶ ζῆν ἡδέως, καὶ τό ζῆν ἡδέως τούτων ἐστὶν ἀχώριστον.

Εκτός από την παραπάνω αναφορά, η καταστηματική ηδονή στον Επίκουρο δηλώνει μία συνεχή (διαρκή) κατάσταση, έτσι ώστε το επιχείρημα του Πλάτωνα δεν βρίσκει εφαρμογή και μένει ανίσχυρο στη θεωρία του Επικούρου. Μένει τώρα να ρωτήσουμε για την απάντηση του Επικούρου στο αντιηδονιστικό επιχείρημα «γένεσις-ουσία». Οι έννοιες κίνησις και γένεσις παραπέμπουν, όπως αναφέραμε, σε ένα γίγνεσθαι το οποίο είναι αντίθετο σε μία ουσία. Ο Επίκουρος αξίωσε ότι υπάρχουν ηδονές που ταυτίζονται με την ουσία¹⁶. Στην επικούρεια ορολογία αυτές είναι η καταστηματική ηδονή τοῦ σώματος, ἡ ἀπονία και ἡ καταστηματική ηδονή τῆς ψυχῆς, ἡ ἀταραξία¹⁷. Η κινητική ηδονή παριστάνει στην επικούρεια θεωρία μία κίνηση ἢ γένεση, μία διαδικασία της αποκατάστασης ἢ διατήρησης του φυσικού καταστήματος. Η καταστηματική ηδονή παριστάνει το (ἀπαξ δια παντός) αποκατεστημένο και διατηρημένο «κατάστημα»¹⁸. Η προβληματική «γένεσις-ουσία» στο «Φίληβο» αντιστοιχεί κατά την άποψή μας στην προβληματική «κινητική ηδονή - καταστηματική ηδονή» στον Επίκουρο¹⁹.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Η εργασία αυτή αποτελεί μέρος και συνέχεια μιας προσπάθειας, που έχει ως κύριο στόχο της να παρουσιάσει την θεωρία του Επικούρου για την ηδονή θεωρώντας την στην διαλεκτική της σχέση με τις σχετικές θεωρίες του Πλάτωνα (και ορισμένων μελών της Ακαδημίας) και του Αριστοτέλη. Δες Μανωλίδης, Γ. Die Rolle der Physiologie in der Philosophie Epikurs, Athenäum Verlag, Frankfurt a.M. 1987, 162.

1. Δες Usener, H. Glossarium Epicureum, edendum curaverunt M. Gigante et W. Schmid, Roma 1977, 30.

2. Δες ενδεικτικά Steckel, H. Das Prinzip der Einheit von Schmerzlosigkeit und Lust, Göttingen 1960, του ιδίου

- Artikel "Epikuros", in R.E. Suppl. XI hrsg. K. Ziegler, Stuttgart 1968, 579 - 652 και Wallner, F. Demokritische und epikureische Ethik, Wien 1972.
3. Αυτό κάνουν π.χ. ο Krämer, H.J., Platonismus und hellenistische Philosophie, Berlin 1972 και ο Gigon, O. Epikur. Von der Überwindung der Furcht, 2 Aufl. Zürich 1968.
 4. Δες Gosling, J. - Taylor, C. The Greeks on Pleasure, Oxford 1982, 373.
 5. αλλά τρίτον φάθι με λέγειν, ἔν τοῦτο τιθέντα τό τούτων ἔκγονον ἅπαν, γένεσιν εἰς οὐσίαν ἐκ τῶν μετὰ τοῦ πέρατος ἀπειρασμένων μέτρων.
 6. Για τη σχετική φιλολογική έρευνα καθώς και για την πατρότητα του επιχειρήματος παραπέμπουμε στις παρακάτω εργασίες: Zeller, E. Phil. d. Gr. II, 1⁵, 333, 352 σημ. 1., Philippson, R. Akademische Verhandlungen über die Lustlehre, Hermes LX, 1925, 467, Gadamer, H. G. Platos dialektische Ethik, Leipzig 1931, 158, Antoniades, E. Aristipp und die Kyrenaiker, Göttingen 1916, 88-104, Mauersberger, A. Plato und Aristipp. Hermes LXI, 208-230, Apelt, O. Philebos, Hamburg 1955, 150 σημ. 86, Lieberg, G. Geist und Lust, Tübingen 1959, 34 και η πλέον πρόσφατη Gosling-Taylor, ο.π., 396.
 7. Διογένης Λαέρτιος, II, 86.
 8. Δες E. Schwarz, Die Ethik der Griechen, hrsg. von W. Richter, Stuttgart 1951, 182.
 9. Η παρούσα σύγκριση του Επικούρου με τους Κυρηναϊκούς βασίζεται σε δοξογραφικές πηγές. Από τους τίτλους των βιβλίων του Επικούρου δεν προκύπτει ότι ο φιλόσοφος αναφέρθηκε έστω και με ένα γραπτό του εναντίον των Κυρηναϊκών ή του Αριστίππου. Δες E. Schwarz, ο.π. 182.
 10. Αυτό τονίστηκε και από άλλους μελετητές. Δες Gosling-Taylor, ο.π., 394.
 11. Δες σημ. 6.
 12. Δες διεξοδικά Gadamer, H. G. ο.π., 159.
 13. Το χωρίο αυτό πρέπει να έχει παίξει καθοριστικό ρόλο στην τελική διαμόρφωση της ηθικής φιλοσοφίας του Καντ. Η αναγκαιότητα να θεωρηθεί η αρετή (Tugend) ως αποκλειστική υπόθεση της φρονήσεως (Vernunft) και να θεμελιωθεί η ηθική σε ιδέες (Ideen) και όχι σε αισθήματα και συναισθήματα (Sinnesempfindungen und Gefühle). Δες αναλυτικότερα Reich, K. Kant und die Ethik der Griechen, Tübingen 1955, 1-27.
 14. Φίληβος, 68 d 4 - 69 b.
 15. Δες Διογένης Λαέρτιος, X 132.
 16. Η έννοια «κατάστημα» στον Επικούρο αντιστοιχεί προφανώς στο συγκεκριμένο ζήτημα με την έννοια «ουσία» στον Πλάτωνα. Δες σχετικά Usener, H. Glossarium Epicureum, 371.
 17. Δες Glossarium Epicureum, 99, 123.
 18. Στη σχέση της καταστηματικής με την κινητική ηδονή θα επανέλθουμε με μία εργασία στη γερμανική γλώσσα με τίτλο Epikurs Stellungnahme zur aristotelischen Hedone-Diskussion in der Nikomachischen Ethik.
 19. Στο θέμα αυτό θα επανέλθουμε αναλυτικότερα. Με παρόμοια μεθοδολογία θα ακολουθήσει η διαπραγμάτευση μιας σειράς θεμάτων, που η αρχή τους δημοσιεύθηκε στο παράρτημα της διατριβής μου (Δες σημ. *) με αντικείμενο 1. Ο «κριτικός ηδονισμός» της επικούρειας φιλοσοφίας. Μία ανάλυση των βασικότερων πτυχών του ζητήματος της ηδονής στο «Φίληβο» από την σκοπιά του Επικούρου. 2. Η θέση του Επικούρου για τις διαπραγματεύσεις του θέματος της ηδονής στον Αριστοτέλη.

ΔΡ ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΝΩΛΙΔΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Μ.Ε.
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ